

20. Mykolajenko, L. (2000), Ukrainian steppe as an aesthetic phenomenon, *Ukrainskyi kulturolohichnyi almanakh [Ukrainian cultural almanac]*, Kyiv, Iss. 37–38, pp. 28–43. (in Ukrainian.)
21. Mysiuha, B. (2008), The origins of the tradition a painting of the landscape and the evolution of the image the nature in the XVI–XIX centuries art of Galichina, *Biuletен Lvivskoho filialu Natsionalnoho naukovо-doslidnoho restavratsiinoho tsentru Ukrainy [Bulletin of the Lviv branch of the National Research and Restoration Center of Ukraine]*, Lviv, no. 1 (10), pp. 32–39. (in Ukrainian).
22. Moiseiv, I. (1993), Native house as the category of Ukrainian spirituality, *Suchasnist [Modernity]*, no. 7, pp. 151–163. (in Ukrainian).
23. Nechui-Levytskyi, I. (1992), *Svitohliad ukrainskoho narodu. Eskiz ukrainskoi mifolohii [The outlook of the Ukrainian people. Sketch of Ukrainian mythology]*, AT Oberehy, Kyiv. (in Ukrainian).
24. Otroshko, L. (2014), The symbolic image of Ukraine in landscape painting of the nineteenth century, *Ukraina u svitovii istorii [Ukraine in world history]*, no. 4, pp. 228–243. (in Ukrainian).
25. Ryk, S. (2013), The idea of wandering in Hryhoriy Skovoroda’s philosophy and life, *Pereiaslavski Skovorodynski studii [Pereiaslav Skovorodynski studios]*, Iss. 2, pp. 215–221. (in Ukrainian).
26. Savytska, L. (2003), Ukrainian landscape as a megatext national outlook, *Obrazotvorche mystetstvo [Fine art]*, no 3, pp. 5–10. (in Ukrainian).
27. Stelmakh, M. P. (1983), *Tvory v 7-my tomakh [Works in 7 volumes]*, Dnipro, Kyiv. (in Ukrainian).
28. Sumtsov, M. F. (1918), *Slobozhane: Istorychno-etnografichna rozvidka [Slobozhane: historic-ethnographic exploration]*, Vydavnytstvo “Soiuz”, Kharkiv. (in Ukrainian).
29. Tkachenko, I. (2008), Taras Shevchenko as the creator of the national image of steppe, *Shevchenkoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats [Shevchenkoknowledge Studios: scientific research journal]*, Kyiv, pp. 81–90. (in Ukrainian).
30. Chyzhevskyi, D. (2005), About the character of slavs. Ukrainians, *Filosofski tvory u 4 t., [Philosophical works: in 4 vol.]*, Kyiv, pp. 36–42. (in Ukrainian).
31. Yamchuk, P. M. (2013), Philosophy of garden in the world and Ukrainian philosophical traditions, *Filosofski obrii [Philosophical horizons]*, Iss. 30, pp. 89–97. (in Ukrainian).

УДК 7.038.541

Наталія Кохан

ЛЕНД-АРТ, ЯК СТИМУЛ ПОЯВИ НОВИХ ТЕНДЕНЦІЙ У ЛАНДШАФТНОМУ ДИЗАЙНІ

У статті досліджено базові приклади ленд-арту та ландшафтного дизайну, які дозволяють проаналізувати цінність експерименту, здійснюваного художниками ленд-арту, і побачити можливість подальшого розвитку ідей у масштабі міського середовища. Виділено дві тенденції в розвитку ландшафтного дизайну (геопластичну трансформацію ландшафту і зміну контексту промислового середовища (редімейди в ленд-арті)). Знайдено прийоми, які застосовувалися художниками в артефактах ленд-арту й отримали свій розвиток у практиці ландшафтного дизайну.

Ключові слова: ленд-арт, ландшафтний дизайн, геопластика, архетипічні форми.

**ЛЕНД-АРТ, КАК СТИМУЛ ПОЯВЛЕНИЯ НОВЫХ ТЕНДЕНЦИЙ
В ЛАНДШАФТНОМ ДИЗАЙНЕ**

В статье исследовано базовые примеры ленд-арта и ландшафтного дизайна, которые позволяют проанализировать ценность эксперимента, осуществляемого художниками ленд-арта, и увидеть возможность дальнейшего развития идей в масштабе городской среды. Выделено две тенденции в развитии ландшафтного дизайна (геопластическую трансформацию ландшафта и изменение контекста промышленной среды (редимейды в ленд-арте)). Найдено приемы, применяемые художниками в артефактах ленд-арта и получившие свое развитие в практике ландшафтного дизайна.

Ключевые слова: ленд-арт, ландшафтный дизайн, геопластика, архетипические формы.

Natalia Kokhan

LAND ART AS AN INCENTIVE TO NEW TRENDS IN LANDSCAPE DESIGN

This article highlights some of the basic examples of land art and landscape design, which allows analyzing the value of an experiment, carried out by the artists of land art and seeing the possibility of further development of ideas on the scale of the urban environment. The geoplastic changes of landscape are the most typical for early artifacts of land art. They identified two groups of works that have names: conditionally-associative and geometric volumes.

Conditionally-associative volumes represent someone or something that exists. The land art example is Buffalo Rock State Park (1983–1985). The basis of the park is the reliefs of creatures: “Water strider”, “Snake”, “Turtle”, “Catfish” and “Frog”. In landscape design – it is the Park of C. Jencks “Northumberlandia” (2005–2012). The terrain of the park forms an image of lying naked woman.

Another group of geoplastic landscape changes presented in early artifacts of land art by simple geometric volumes. They form or archetypal either simple geometric shapes. Construction with archetypal forms – is “Earth Mound” H. Bayer (1955), land art park “Crawick Multiverse” (2015) C. Jencks.

Simple geometric forms in artifacts of land art creates R. Smithson (“Spiral Hill” (1971) and “Broken Circle” (1971)), in the practice of landscape – C. Jencks (“The Garden of Cosmic Speculation”, “Landform Ueda” and etc.)

The land art founds also another experiments in space which were developed in landscape design: a series of mirrors of R. Smithson (1969) and one of the themed gardens “Garden of Mirrors” in the Park de la Villette; multiple repetition of similar forms in the land art (U. de Maria (“Lightning Field” (1977)), “Blue trees” K. Demopoulos) and lamps, as imitation of trees in Sydney (designer W. Langley) and on the “Grand Canal Square” in Dublin by Martha Schwartz Partners.

Action of R. Smithson “Monuments of Passaic” (September 30, 1967) has created a precedent of ready-mades (like ready-mades by Marcel Duchamp) in land art. This vision was continued at Gas Works Park in Seattle, (USA). “Monuments of Passaic” has become a reference point for the emergence of urban parks with industrial facilities in which the latter acquire new meanings and new utilitarian functions.

Key words: land art, landscape design, geoplastic, archetypal forms.

Художники ленд-арту, рухомі свободою творчого експерименту і не обтяжені рішенням утилітарних завдань, надали світові артефакти, в яких з'єдналися філософський роздум, пошук нових композицій у природному просторі і матеріалів для їх реалізації. Цей візуальний досвід став гарною підмогою в розвитку ландшафтної архітектури.

Питаннями виникнення і розвитку ленд-арту в Америці і Європі займалися американські автори: художник і теоретик Р. Смітсон (R. Smithson) [11], арт-історик С. Бетгер (S. Boettger) [10], арт-історик Д. Кестнер (D. Kastner) і арт-критик Б. Уолліс (B. Wallis) [13]; англійські: арт-критик та історик Е. Люсьє-Сміт (E. Lucie-Smith) [5], арт-історики Б. Тафнелл (B. Tufnell) [14], М. Гудінг (M. Gooding) і художник У. Ферлонг (W. Furlong) [12]. Вітчизняний ленд-арт досліджували українські автори збірки “Термінологія сучасного мистецтва” Г. Вишеславський і О. Сидор-Гібелінда [3].

Внесок ленд-арту в розвиток нових тенденцій в ландшафтній практиці частково розглядають американський теоретик Д. Бердслі (John Beardsley) [9], німецький дизайнер і педагог У. Вілачер (Udo Weilacher) [15], російський культуролог Л. Бичкова [2], ландшафтні архітектори В. А. Нефедов [6], А. Г. Большаков [1], Н. А. Унагаєва [8] і український архітектор О. Ольховська [7].

Мета статті – виявити аналогію між ранніми творами ленд-арту (створеними на початку його виникнення) і сучасною практикою ландшафтної архітектури.

Початок 50-х років у ландшафтній архітектурі не позначений появою нових напрямків. З’явилася потреба в її розвитку, пошуку нових взаємин з ландшафтом, для яких була б характерна велика виразність і емоційність. Як зазначив німецький ландшафтний архітектор У. Вілачер [15], для цього періоду не вистачало авангардного стимулу, без якого неможливо розробити сучасну мову дизайну. Необхідно ще щось, крім рішення функціональних і екологічних проблем.

Цим авангардним стимулом став ленд-арт. Спочатку він позначився поодинокими творами в 50-і роки, потім офіційно утвердився в мистецтві (1968 р) і представив різноманітність концепцій і напрямків.

Оскільки ленд-арт має аналогічні з ландшафтною архітектурою матеріал виразу (землю) і простір вираження, то їх взаємозв’язок безперечний. І новий погляд на взаємини людина–середовище, запропоновані ленд-артом, в яких простір – це вже не естетичний фон для твору мистецтва, це простір сприйняття і переживання, дозволив оживити діалог між людиною і природою.

Наприкінці ХХ століття англійський ландшафтний архітектор Джеффри Джеліко написав: “Прийшовши до висновку, що ландшафт для сучасної цивілізації не розкіш, а життєва необхідність, ми розуміємо, що недостатньо, якщо пейзаж просто радує око і приносить задоволення. Завдання набагато складніше, необхідно висловити прихований у глибинах підсвідомості “другий невідомий світ”. Цього можна досягти, спираючись на сучасне мистецтво, яке завжди оперує абстракціями, або скажімо, вдатися до сюрреалістичних методів, або зробити ставку на незвичні композиційні рішення” [4].

Ленд-арт не є для ландшафтної практики універсальною експериментальною базою, тому що розглядає взаємодію людина–середовище в своєму специфічному ракурсі. Однак, художниками створені деякі артефакти і акції, які з’явилися пізніше в ландшафтному дизайні.

Для ранніх проявів ленд-арту найбільш характерні геопластичні зміни ландшафту, які слід виділити у дві групи: *умовно-асоціативні об’єми і геометричні*.

Умовно-асоціативні об’єми зображують когось або щось існуюче. Як приклад, слід зазначити артефакти М. Хейзера, які є основою парку Буффало (шт. Іллінойс): “Водомір”, “Змія”, “Черепашка”, “Сом” і “Жаба” (1983–1985). Рельєф місцевості, утворений з тваринних форм, які здавна мешкали в даній місцевості, спрямовує увагу глядача не лише до історії місця, але і до діяльності людини в цьому місці (парк утворений на території відпрацьованого вугільного родовища). Проведені заходи щодо перетворення території дозволили змінити її не тільки естетично, але якісно оживити ці постраждалі землі. Відчуття “дикого” природного простору, що виникає через його місцезорозташування й обробки поверхонь, дозволяє цей парк класифікувати як ленд-арт.

У практиці ландшафтного дизайну є парк, в якому рельєф також має конкретне зображення (умовно-асоціативний об’єм). Основою парку “Нортумберлендія” (19 га) (“Northumberlandia”, Англія (2005–2012), розташованому в сільській місцевості недалеко від міста Ньюкасл, є зображення лежачої оголеної жінки (висотою 34 метри і довжиною 400 м).

Автор проекту – американський ландшафтний архітектор Ч. Дженкс. Відрізняє цей парк від вищевказаного прикладу якість обробки рельєфу і доріжок (великої “зробленості”). Важливо, що приводом для його створення, так само, як і парку Буффало, стало перетворення промислових територій.

Інша група геопластичних змін ландшафту представлена в ранніх артефактах ленд-арту простими геометричними об'ємами, які, в свою чергу, утворюють або архетипічні форми, або геометричні (останні асоціюються з авангардними експериментами художників ХХ століття). Залежно від зовнішнього вигляду, якості обробки (“зробленості”) геометричних об'єгів змінюється контекст твору.

Споруда з архетипними формами – це “Земляний насип” Г. Байєра (H. Bayer) (1955), побудована в місті Аспен, штат Колорадо. Вона являє собою насипний вал у формі кола, в центрі якого утворений пагорб і встановлений мегаліт (візуально є схожість з древніми рельєфами навколо Стоунхенджа).

Для Ч. Дженкса звернення до архетипових форм у ленд-арт парку “Травік Мультивсесвіт” (2015) стало результатом рішення утилітарних функцій через історичний образ місця. У композиції враховані принципи побудови древніх споруд і архетипічні форми, які виконувалися повністю з місцевих матеріалів. Аналогічно паркам Буффало і “Нортумберлендія”, парк став результатом серйозної роботи з відновлення земель, що перетворив колишній вугільний рудник у культурне місце. Розташований він у Шотландії між Санкваром і Кіркконеллом.

Прикладом використання простих геометричних форм у ленд-арті є деякі з артефактів американського художника Р. Смітсона. На місці шлакових відвалів у Голландії (на запрошення уряду), він створює “Спиральний пагорб” (1971) і “Розірване коло” (1971), що мають форму відповідну назвам.

Приєм контрасту геометричних форм і пластики природного середовища, причому з різними контекстами, став популярний у сучасній ландшафтній практиці, характерний він і для філософських ландшафтів Ч. Дженкса. Штучний рельєф у його проектах має різне композиційне рішення, але часто основу складають прості геометричні тіла і фігури – конус, коло, спіраль.

Прикладом вищесказаного може служити “Сад Космічних роздумів” (1989+), який виконаний ним у співавторстві з дружиною, ландшафтним архітектором – Меггі Кесвік. Сад знаходиться в приватній резиденції, Portrack Будинок, недалеко від Дамфріс (Шотландія). Замість екзотичних квітів і рослин там був створений нереалістичний пейзаж, який включає алюмінієві квітники, фонтан незвичайної форми, ландшафтні композиції і оптичні ілюзії. З геопластичних перетворень – курган “Равлик” є візуальним втіленням ряду Фібоначчі і візуальною аналогією “Спирального пагорба” Р. Смітсона. Ступінчасті кургани і спіральні пагорби є в проектах Ч. Дженкса: “Рельєф Уеда” (1999–2002), “Спіралі Часу” (2002–2012) і ландшафтів, виконаних ним для центрів Меггі в Глазго (2002–2003) та Інвернесі (2003–2005) (Шотландія), а також у парках, інших місць Великобританії.

Крім геопластичних змін ландшафту, здійснених художниками ленд-арту, які знайшли продовження в ландшафтній практиці, викликають інтерес інші їх дослідження з простором.

Серія експериментів з дзеркалами, створена Р. Смітсоном (1969) в природному середовищі на півострові Юкатан, надала ще один візуальний досвід для ландшафтного дизайну: художник протягом світлового дня переставляв дзеркала в різні місця (серед рослинності, гальки, піску тощо).

Даний прийом знайшов свій розвиток у сучасній скульптурі та ландшафтній практиці. Як приклад останнього слід відзначити один з тематичних садів “Сад дзеркал” у парку Ла-Віллет (Париж, Франція). “Сад дзеркал” утворюють тридцять відображаючих поверхонь, створених з полірованої сталі і встановлених вертикально в певному ритмі. Двадцять вісім з них мають розмір більш ніж 2 м у висоту. В результаті множинних різноманітних відображень оточуючого їх простору виникає сюрреалістична “картина” з'єднання неба, зелених насаджень і штучних об'єктів.

Фактично, внесення сторонніх матеріалів у природний простір – це їхня інтеграція, від якої залежить семантика останнього (інтеграція може зберегти природність місця або порушить її).

Є ще один прийом ленд-арту, на який треба звернути увагу і який активно застосовується в ландшафтному дизайні, – прийом багаторазового повторення подібних форм у природному середовищі. Він перегукується з вищевказаними дзеркальними експериментами, оскільки там присутні, крім спотворення простору, багаторазове повторення. Однак, багаторазово можуть повторюватися не тільки дзеркала, але й інші предмети, тому цей прийом слід розглянути окремо.

Повторював подібні *штучні* форми у своїх роботах американський художник ленд-арту У. де Марія (“Поле блискавок” (1977)). Даний артефакт займає проміжне положення між дзеркальними спотвореннями і багаторазовими повтореннями, тому в ньому є і те, й інше. Твір встановлено стаціонарно і складається з чотирьохсот відполірованих блискавковідводів, зроблених з нержавіючої сталі, діаметром п’ять сантиметрів, заввишки більше шести метрів на відстані шістдесяти семи метрів один від одного. Розташовані вони в сітчастому порядку і займають площу більше одного квадратного кілометра. Основна їхня функція – створювати миттєві оптичні ефекти під час світанку і заходу, коли промінь сонця ковзає, відбиваючись від металу, а так само захоплювати блискавки в грозу, перетворюючи природне явище у видовище.

Інший варіант багаторазового повторення *природних* об’єктів (дерев) знаходимо в артефактах австралійського художника Костянтина Дімопулоса, який він здійснив у різних частинах світу: в Америці (в декількох штатах), Канаді, Новій Зеландії і Великобританії. Для реалізації проекту він насаджував (або використовував готову рослинність) і фарбував стовбури в синій колір.

У ландшафтному дизайні багаторазове повторення кольорових стовбурів дерев (або імітація їх) зустрічається часто. У Сіднеї, створивши штучні світильники у вигляді жовтих дерев (ідея австралійського дизайнера Уоррена Ленглі), висвітлили місце під автострадою.

Високі червоні труби, встановлені в неспокійному ритмі, створюють відчуття лісу на площі “Гранд-канал” в Дубліні (Ірландія). Верхня частина червоних труб перетворюється в нічний час теж у вуличні світильники. Проект здійснено фірмою “Марта Шварц і партнери”.

У даній статті виділені деякі базові приклади ленд-арту та ландшафтного дизайну, які дозволяють проаналізувати цінність експерименту, здійснюваного художниками ленд-арту і побачити можливість подальшого розвитку ідей у масштабі міського середовища.

Важливий внесок у формування нових тенденцій розвитку ландшафтної архітектури вніс Р. Смітсон. Його акція “Пам’ятники Пассейк” (здійснена 30 вересня 1967) створила прецедент редімейдів (подібно редімейдам Марселя Дюшана) в ленд-арті: міські об’єкти (вже побудовані і які ще будуться) були ним представлені як художні твори в художньому просторі. Серйозно досліджуючи ентропію, він розглядав будівельні майданчики як будівництво навпаки, тобто наділяв їх станом руйнування (інший погляд на звичні об’єкти міського простору та промислового середовища). Подумки перетворюючи їх утилітарну функцію на художню, змінювалося естетичне й емоційне сприйняття середовища.

Це бачення знайшло своє продовження в ландшафтному дизайні. Як приклад слід зазначити Газворк парк у Сіетлі (США). Це громадський парк (8,3 га), створений на місці промислового підприємства дев’ятого століття – колишнього синтетичного виробничого газопереробного заводу, розташованого на північному березі озера Лейк Юніон. Для перетворення в парк він був викуплений містом у 1962 році і був відкритий для публіки в 1975 році. Автор проекту – американський ландшафтний архітектор Річард Хааг. Унікальність його розробки полягає в тому, що він зумів не лише зберегти історичні об’єкти і перетворити територію в музей під відкритим небом, він зміг здійснити культурний та емоційний зв’язок часів (минулого і сьогодення). Озеленення територій та зміна утилітарної функції об’єктів викликає відчуття нереальності (сюрреалістичність).

Ми припускаємо, що “Пам’ятники Пассейк” стали опорною точкою для появи урбаністичних парків з промисловими об’єктами, в яких останні набувають нові смислові значення і нові утилітарні функції.

Таким чином, ленд-арт, здійснивши свободу експерименту, надав для ландшафтного дизайну візуальний досвід, який дозволив сформувати нові тенденції, а саме: геопластичну трансформацію ландшафту і зміну контексту промислового середовища (редімейди в ленд-арті).

У геопластичних змінах ландшафту виділені дві групи творів: *умовно-асоціативні об'єкти і геометричні*. В останніх виділені споруди з архетипними і простими геометричними формами.

Відзначено прийоми візуального спотворення природного простору і відображення сонячного світла за допомогою дзеркал у природному середовищі; прийом багаторазового повторення подібних форм (штучних і природних) які вдало перейшли з ленд-арту в практику ландшафтного дизайну. Визначено, що подібний вплив ленд-арту (мистецтва) на ландшафтну архітектуру надає останній великої виразності та емоційності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Большаков А. Г. Градостроительная организация ландшафта как фактор устойчивого развития территории : автореф. дисс. на соиск науч. степ. докт. архитектуры : 18.00.01 / А. Г. Большаков. – Иркутск, 2003. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/gradostroitel'naya-organizatsiya-landshafta-kak-faktor-ustoichivogo-razvitiya-territorii>.
2. Бычкова Л. Ленд-арт (англ. Land Art – природо-искусство) / [под общ. ред. В. В. Бычкова] // Лексикон неклассики. Художественно-эстетическая культура XX века. – М. : “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2003. – С. 276–277. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://yanko.lib.ru/books/aesthetica/buchkov-estetika-lexicon.htm#_Точ77514400.
3. Вишеславський Г. Ленд-арт. Термінологія сучасного мистецтва. Означення, неологізми, жаргонізми сучасного візуального мистецтва України / Г. Вишеславський, О. Сидор-Гібелінда. – Париж–Київ : Terra Incognita, 2010. – 416 с.
4. Джеллико Д. Ландшафт человека [Электронный ресурс] / Д. Джеллико, С. Джеллико // speech : энциклопедия архитектуры. – Режим доступа : <http://archspeech.com/article/kniga-landshaft-cheloveka-dzheffri-i-s-yuzan-dzhelliko>.
5. Мистецтво довкілля. Україна 1989–2010 [Текст]. Environmental Art Ukraine 1989–2010 : [альбом] / ред.: П. Бевза, Г. Гідора. – Київ : Софія-А, 2010. – 342 с.
6. Нефедов В. А. Ландшафтный дизайн и устойчивость среды / В. А. Нефедов. – СПб., 2002. – 295 с. : ил.
7. Ольховская Е. В. Культуроведческое исследование новых направлений в средовом дизайне / Е. В. Ольховская, А. Блудов // Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини. – Ін-т проблем сучасного мистецтва АМУ. – Київ : Фенікс, 2010. – Вип. 7. – С. 150–155.
8. Унагаева Н. А. Проблемы типологии и композиции в ландшафтной архитектуре второй половины XX – начала XXI вв. (зарубежный опыт) : автореф. дисс. ... канд. архитектуры : 05.23.20 / Н. А. Унагаева. – Москва, 2011. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://niitiag.ru/publications/auto_referat/47-unagaeva-na-problemy-tipologii-i-kompozicii-v-landshaftnoy-arhitekture-vtoroy-poloviny-hh-nachala-xxi-vv-zarubezhnyy-opyt.html
9. Beardsley John. A Word for Landscape Architecture [Електронний ресурс]. – Harvard Design Magazine. – No. 12 / Sprawl and Spectacle. – Режим доступу : <http://www.harvarddesignmagazine.org/issues/12/a-word-for-landscape-architecture>
10. Boettger S. After Babel. Earthwards: Robert Smithson and Art After Babel. – book reviews / Art Journal. 1996. – Summer / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m0425/is_n2_v55/ai_18533943.
11. Earthwork (novel) / Academic Dictionaries and Encyclopedias/ [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enwiki/548543>.
12. Gooding M. Song of the Earth: European Artists and the Landscape / Mel Gooding, William Furlong. – London : Thames & Hudson, 2002. – 168 p.
13. Kastner J. Land and Environmental Art / Jeffrey Kastner, Brian Wallis. – Phaidon, 2005. – 304 p.

14. Tufnell B. Land Art / Ben Tufnell. – New York : Harry N Abrams Inc, 2007. – 158 p.
15. Weilacher, Udo. Between Landscape Architecture and Land Art / Udo Weilacher. – Basel; Boston : Birkhäuser, 1999. – 247 p.

REFERENCES

1. Bol'shakov, A. G. (2003), "Town-planning organization of a landscape as a factor for sustainable development of the territory", Thesis abstract for Doct. Sc. (Architecture), 18.00.01, Irkutsk: available at: <http://www.dissercat.com/content/gradostroitel'naya-organizatsiya-landshafta-kak-faktor-ustoichivogo-razvitiya-territorii>. (in Russian).
2. Bychkova, L. (2003), Land art (eng. Land Art – Nature-Art), Leksikon nonklassiki. Khudozhestvenno-esteticheskaya kul'tura XX veka [Lexicon nonklassiki. Artistic and aesthetic culture of the XX century], Editor by Bychkov, V. M., "Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya" (ROSSPEN), pp. 276–277 : http://yanko.lib.ru/books/aesthetica/buchkov-estetika-lexicon.htm#_Toc77514400. (in Russian).
3. Vysheslavs'kiy, G and Sidor-Gibelynda, O. (2010), Land art, Terminologiya suchasnogo mistetstva. Oznachennya, neologizmi, zhargonizmi suchasnogo vizual'nogo mistetstva Ukrainy [The terminology of contemporary art. Definitions, neologisms, jargon of contemporary visual art Ukraine], Terra Incognita, Paris–Kyiv. (in Ukrainian).
4. Jellicoe, G., Jellicoe, S. Landshaft cheloveka [Human Landscape], speech: Encyclopedia of Architecture: available at: <http://archspeech.com/article/kniga-landshaft-cheloveka-dzheffri-i-s-yuzan-dzhelliko>. (in Russian).
5. Mistetstvo dovkillya. Ukraine 1989–2010, Environmental Art Ukraine 1989–2010, Editor by Bevza, P. and Gidora, G, Sofiya-A, Kyiv. (in Ukrainian).
6. Nefedov, V. A. (2002), Landshaftnyy dizayn i ustoychivost' sredy [Landscaping and environmental sustainability], St. Petersburg. (in Russian).
7. Ol'khovskaya, E. V. and A. Bludov, A. (2010), Cultural studies research new directions in environmental design, Suchasni problemi doslidzhennya, restavratsii ta zberezhennya kul'turnoji spadshchini [Modern problems of research, restoration and preservation of cultural heritage], In-t problem suchasnogo mistetstva AMU], Feniks, Kyiv, vol. 7, pp. 150–155. (in Russian).
8. Unagaeva, N. A. (2011), "Problems of typology and composition in the landscape architecture of the second half of XX – beginning of XXI century. (foreign experience)", Thesis abstract for Cand. Sc. (Architecture), 05.23.20, Moscow, available at: http://niitiag.ru/publications/auto_referat/47-unagaeva-na-problemy-tipologii-i-kompozicii-v-landshaftnoy-arhitekture-vtoroy-poloviny-hh-nachala-xxi-vv-zarubezhnyy-opyt.html (in Russian).
9. Beardsley, John. A Word for Landscape Architecture. Harvard Design Magazine, no. 12, Sprawl and Spectacle, available at: <http://www.harvarddesignmagazine.org/issues/12/a-word-for-landscape-architecture> (in English).
10. Boettger, S. (1996), After Babel. Earthwards: Robert Smithson and Art After Babel. [Book reviews]. Art Journal, Summer: available at: http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m0425/is_n2_v55/ai_18533943. (in English).
11. Earthwork (novel). Academic Dictionaries and Encyclopedias: available at: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enwiki/548543>. (in English).
12. Gooding, M. and Furlong, W. (2002), Song of the Earth: European Artists and the Landscape. Thames & Hudson, London. (in English).
13. Kastner, J. and Wallis, B. (2005), Land and Environmental Art, Phaidon. (in English).
14. Tufnell, B. (2007), Land Art: Harry N Abrams Inc, New York. (in English).
15. Weilacher, U. (1999), Between Landscape Architecture and Land Art: Birkhäuser, Basel–Boston. (in English).